

Miért és hogyan lettem teológus? Teológiai önarckép-kísérlet¹

Fazakas Sándor
teológus, egyetemi tanár, Debreceni Hittudományi Egyetem

1. *A személyes életút szerepe a teológia melletti döntésben*

Be kell vallanom: az elvárás, hogy magamról meséljek, soha nem volt igazán kedvemre való. Talán összefügg ez a származással, a neveltetéssel és a választott hivatás jellegével. Most viszont az *MTA DAB Plakett-díjjal* való megtisztelő kitüntetéssel összefüggésben, a DAB elnökének és a Debreceni Szemle szerkesztő bizottságának felkérése alapján – miszerint *személyes hangvételben kerüljön sor tudományos eredményeim bemutatására* –, kénytelen vagyok engedni a kérésnek. Ezen töprengve tudatosul bennem: a tudományos kérdésfeltevések és kutatási célok megfogalmazása, illetve egy-egy kutatási téma iránti elköteleződés igazán soha nem választható el a személyes életút tapasztalataitól és döntéseitől. Állandó egymásra utaltság és megkerülhetetlen feszültség jellemzi ezt a kapcsolatot a saját emberi és kutatói egzisztencia partikularitása és a tudományművelés széles horizontja, a szubjektív emberi tapasztalatok és az objektív ítéletalkotásra való törekvés között. Sajátos törvényszerűség tartja életben ezt a kölcsönös viszonyulást, s közben rávilágít a teológiai tudományművelés sajátosságára: a kérdezés és a válaszkeresés dinamikájára.

A teológiával való találkozásom és a teológiai tudományművelés melletti döntésem hasonlít egy orgona regisztereinek (sípsorainak) hangzásához: a megszólalást tekintve egységes és sajátos hangzást mutathat ugyan, harmóniáját viszont több sípsor, hangszín és hangfekvés együttes megszólalása teszi teljessé.

¹ Fazakas Sándor Marosvásárhelyen született 1965-ben. Teológiai tanulmányait Kolozsvárott, Nagyszebenben és Debrecenben, valamint a Münsteri Egyetem Teológiai Fakultásán végezte. Ezt követően lelkész volt több magyarországi településen. 1996 óta tanít a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen, 2005–2011 között az intézmény rektora volt. Több más szakmai megbízatás mellett a DAB Bölcséleti, Művészeti és Vallástudományi Szakbizottság Vallástudományi és Teológiai Munkabizottságának elnöke. Tagja hazai és nemzetközi szakmai-tudományos testületeknek és szakmai bizottságoknak. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem *Doctor Honoris Causa* kitüntetését 2017-ben vette át. Tudományos eredményeiért kapta az *MTA DAB Plakett* kitüntetést. Írása a DAB közgyűlésen 2021. február 24-én elhangzott előadásának szerkesztett és bővített változata.

Így indult az én életemben is a teológiai egzisztencia polifóniája. Első indítást talán a szülői ház körülményeiben kell keresni: református lelkészcsaládba születtem, s a vallásos-egyházi neveltetés és szocializáció természetes módon formálta bennem a keresztyén hit igazságai iránti nyitottságot. Az erdélyi többszörösen kisebbségi lét sorskérdéseinek megtapasztalása, az 1970-es, 80-as évek kommunista diktatúrájának egyre fojtóbb levegője, és a beszorított létforma törvényszerűen terelt a „lelki-szellemi szabadság szigeteinek” értékelése, az intenzív szellemi önellátás forrásainak keresése, valamint az egyéni és közösségi lét identitásformáló erőinek igénylése felé. Ezt akkor számomra az irodalom, a színház, a hangversenyek világa... és a teológia jelentette: a teológia mint tudomány és mint teológus-lelkipásztori egzisztencia. Ebben a tájékozódásban valóban evidens módon segített a család értékrendje, s a már kialakult egyházi-teológiai kapcsolatrendszere (elsősorban az akkori nyugatnémet egyházi kapcsolatok révén, édesapám külföldi ösztöndíjas tanulmányainak köszönhetően). Mindehhez további komoly motivációs erőt jelentett a korabeli erdélyi szellemi elit képviselőinek biztatása, többek között pl. Kányádi Sándor költő bátorítása. (Az irodalom és a művészet jeles képviselőinek betérését egy-egy református parókiára, az ott folytatott rövidebb-hosszabb, akár éjszakákba nyúló diskurzusok értékét, az ily módon spontán megteremtődött szellemi műhelyek jelentőségét ma aligha tudjuk eléggé felbecsülni). És nyilván, már egyetemistaként (teológusként) Kolozsvárott vagy Nagyszebenben természetszerűleg tágult ki ez a horizont a világra nyitottság szellemiségének és a transzilvanizmus eszméjének megismerésével, az együtt élő erdélyi népek, kultúrák, szellemi áramlatok és vallások közeledésének, megbecsülésének igényével, vagy éppen a feszültségek megértésére való törekvéssel. De ezzel a kiszélesedő látással párhuzamosan egyre inkább elmélyült egy másik, az előbbivel szinte törvényszerűen együtt járó megtapasztalásnak a tudatosítása: a meghittnek és szabadnak vélt szigetek kereite között való élés, illetve az alternatív szellemi struktúrák politikai-ideológiai nyomásnak való egyre fokozódó kiszolgáltatottsága. Sőt mi több: fájdalmasan kellett tapasztalni, hogy a mikroközösségek hosszabb távon csak nagyon ritka esetben képesek elhárítani a kiszolgáltatottságból fakadó egzisztenciális kényzsereket, a tágabb miliő törvényszerűségeihez való kénytelen-kelletlen (vagy elvtelen) alkalmazkodás csapdahelyzeteit, tartósan elviselni az egyre inkább záródó kör fojtó levegőjét, s a kisebbségi létből fakadó Makkai Sándor-féle diagnózisnak „nem-lehet” életérzését. Ennek következtében került a család – melőzve most a részleteket – rövid németországi kitérő után a Tiszántúlra, én pedig a Debreceni Teológiai Akadémiára. De ekkor már 1990-et írtunk. Debreceni teológiai tanulmányaim lezárása után utam újból Németországba vezetett, ahol posztgraduális tanulmányokat folytathattam a Münsteri Egyetem Evangélikus Teológiai Fakultásán. Mindkét felsőoktatási intézetben sikerült olyan mentorokra találnom (Barcza József, Bölcskei Gusztáv, Hans-Helmuth Eßer, Wilhelm H.

Neuser, Karl-Wilhelm Dahm személyében), akik nemcsak a teológusi életforma, hanem a reformátori teológia és etika tudományos igényű művelésének, valamint az egyház és társadalom közötti kapcsolatrendszer reflektálásának igényét újabb impulzusokkal erősítették bennem. Ők voltak az elsők, akik megtanítottak arra, hogyan lehet meglátni egy társadalmi és egyház-társadalmi jelenségben a teológiai kérdést, miként kell beazonosítani a problémát és eljutni a teológiai-etikai ítéletalkotásra. A fordulat és a 90-es évek optimista útkeresésének időszaka volt ez a néhány év. Európa-szerte izgalmas időszak, amelyben sokan a történelmi változások tanújaként, az elszigeteltségből való kilépésnek és a horizontok kiszélesedésének, a szabadság megélésének új dimenzióit megismerve kerestük az új paradigmákat – és ismét jó döntésnek bizonyult a teológiával behatóbban foglalkozni. Ösztöndíjas tanulmányaimról visszatérve előbb a Tiszaháton, Milotán és Tiszacsécsén, majd 1995-től a hajdú-bihari Hosszúpályiban végeztem lelkészi szolgálatot, szintén lelkipásztor végzettségű feleségemmel együtt. Ezzel párhuzamosan nyílt lehetőségem az egyházi felsőoktatásba való bekapcsolódásra és Münsterben elkezdett doktori kutatómunkám folytatására. Így lett Debrecen számomra immár nemcsak a személyes életút átmeneti állomásává, hanem „kikötővé” (Gulyás Pál versének értelemben), „tájakat és embereket összekötő” otthonná.

2. Kutatói munka és eredmények

Ily módon az 1989/90 előtti és utáni egyházi és társadalmi tapasztalatok, valamint a lelkipásztori munkavégzés körülményeinek közvetlen közletről való megismerése természetesen határozták meg első kutatási témámat: a magyarországi református egyház 1945 és 1948 közötti teológiai és gyakorlati útkeresésének feltárását.² Olyan terület volt ez, amelyet az 1948 utáni hivatalos teológia és egyháztörténetírás szándékosan homályosított el. Pedig ezek az évek nem elvesztegetett évek voltak, hanem az intenzív kiútkeresésnek a korszaka, amely nemcsak az egyház, hanem az egész akkori magyar társadalom számára relevanciával bírt volna. Olyan kérdések kerültek ugyanis ebben az időben felvetésre, tisztázásra, és teológiai, illetve egyházpolitikai szempontból is megvitatásra, mint pl. az egyháztagsági reform, az egyház rendje (*ordo*), struktúrája és tisztségei, a bűnbánat kérdése történelmi-társadalmi vétkekben való érintettség okán, a politikai hatalomhoz való viszonyulás, missziói munka és ökumené, egyházfinanszírozás stb. Sikerült feltárni és bizonyítani *doktori disszertáciomban*, hogy a második világháború után a református egyház olyan teológiai reflexiós képességgel, társadalmi és politikai összefüggések elemző készségével, illetve megújulási potenciállal rendelkezett, amely – bár az ismert okok miatt elfojtásra került – a '89 utáni helyzetben is inspiráló módon hatott, és hathatott volna.

² Fazakas Sándor: „Új egyház felé?” – a második világháború utáni református egyházi megújulás ekkleziológiai konzekvenciái (Dissertationes Theol.; 4), Debrecen, 2000.

Nem a közvetlen visszacsatolás, és nem valamely (az akkor és a ma, azaz a '45 és a '89 utáni helyzet közötti) kontinuitás keresése volt a célja e kutatásnak, hanem annak bizonyítása, hogy az egyház a saját történelmi és társadalmi kontextusában, immár egy pluralisztikus és modern társadalomban arra hivatott, hogy reflektálja saját helyzetét, elemezze környezetét, és merje felvállalni „más” jellegét, vagyis ama küldetését, amely minden más társadalmi szervezettel szemben megkülönböztethetővé teszi, mégis a közösségi élet javát szolgálja.

Közben látni kellett, immár az ezredforduló közeledtével, hogy ez az önreflexív útkeresés és sajátosan egyházi-reformátori jelleg megélése sem lokális (helyi gyülekezeti), sem közegyházi szinten, de a társadalmi élet horizontján sem magától értetődő, jóllehet az egyház a 90-es évektől kezdve egyre több társadalmi feladatot vállal át a szociális szektorban, a közoktatásban, a kultúrában. Ez utóbbinak megvan ugyan a létjogosultsága, ha az nem társadalmi vagy politikai elvárásra, gazdasági kényszerhelyzetek vagy az elveszett társadalmi szerep iránti nosztalgiaiból fakad, hanem az egyéni és közösségi hitélet eredményeként. De mi lehet az oka annak, hogy az önreflexív folyamat nem tud kibontakozni? Mindközben egyre közelebb kerültünk ahhoz, hogy az Európai Unió kelet-közép-európai kibővítésével a magunk számára is megfogalmazzuk a következő kérdéseket: hogyan reagáljon az Európai Unióra való belépéssel és a felkészüléssel járó kihívásokra az egyház, az a református egyház, illetve a keresztyén történelmi egyházak, amelyek mindig is az európai lelki-szellemi és művelődési áramlatok részeként értelmezték önmagukat (még a bipoláris világrend kényszerű elszigeteltségének idején is), s amelyek a múltban nem egyszer a nemzeti identitás védőbástyái voltak, vagy ma is kénytelenek felvállalni ezt a történelmi feladatot? Melyek lennének az európai integrációt segítő teológia témái, amelyek *egyrészt* támpontokat nyújtanának azok számára, akik a tárgyalóasztalnál ülnek, *másrészt* segítséget és eligazodást azoknak, akik veszteseik vagy áldozataik lesznek az integrációs folyamatnak? Az időközben terjedelmessé vált ide vonatkozó szakirodalom, az ökumenikus konferenciák és tudományos szimpóziumok sora arról tett bizonyosságot, hogy a kérdés teológiai megközelítése többnyire a politikusok által felvetett metaforák és képek (pl. Európai Ház, Európa szíve és lelke) fenntartás nélküli recepciójában mutatkozik meg. Ezzel szemben meg kellene találni azokat a sajátosan protestáns teológiai toposzokat, amelyek kijelölhetik az egyház helyét a társadalmi szerepvállalás színterén, és hozzájárulhatnak az egységesülő kontinens lelki-szellemi arculatának megrajzolásához. Így érett meg számomra egy további kutatási téma, amely előbb egy *habilitációs értekezés* formájában hozott további eredményeket,³ de amely téma ezt követően sem engedett el; további elemzése, mélyítése számos itthon és külföldön, nemzetközi szakmai konferencián elhangzott és publikált előadásban, majd 2017-ben

³ Fazakas Sándor: *Emlékezés és megbékélés. A múlttal való szembesülés egyházi és teológiai kritériumai*, Budapest: Kálvin Kiadó, 2004.

egy újabb kötetben került kibontásra.⁴ Ez a témakör így hangzik: *múlthoz való viszonyulás, emlékezés, megbékélés és kiengesztelődés*. E kutatás kiinduló kérdésfelvetései is jelzik a személyes tapasztalat, illetve az életrajzi meghatározottság és az objektív ítéletalkotásra való törekvés dinamikáját. A szocialista államformák összeomlása, és a küszöbön álló társadalmi átalakulás egyrészt új fejlődési lehetőségeket kínált a térség országai számára, másrészt nagymértékben pre-kondicionálta is az új berendezkedést. Nemcsak arról volt szó, hogy új típusú konfliktusok jelentkeztek, például a szocialista tervezdől a piacgazdaságra való áttérés elkerülhetetlen gazdasági következményei terén. Sokkal inkább arról a jelenségről, amely a térség társadalmait egyaránt érintette, s amelyet a mi helyzetünkre nézve – immár újabb kutatásaim részeredményeire támaszkodva egy nemzetközi konferencia során, német és magyar református teológusok szakmai tanácskozásán – így fogalmaztam meg: „autoriter politikai struktúrákból a demokratikus jogállamiság felé vezető úton megkerülhetetlen a kérdés: miként kíván viszonyulni egy újonnan berendezkedett demokratikus társadalom jogelőd intézményei és államformái strukturális, személyi és mentális örökségéhez, és hogyan tekint saját közelmúltjára politikai kultúrájának újra-definiálására való törekvése közben?”⁵ Úgy tűnt, s ma ezt újból ki lehet jelenteni: társadalmunk modernizációját és a politikai kultúra fejlődését három, egymással összefüggő probléma nehezítette és akadályozza ma is:

- (1) A *múlt szelektív értelmezése*, azaz az 1989 előtti időszakhoz aktuálpolitikai érdekek mentén alakuló viszonyulás, illetve a közelmúlt átfogó – tudományos, politikai, jogi, egyházi – feldolgozásának a hiánya (nem vonva kétségbe a főleg a történelemtudomány terén keletkezett eredményeket).
- (2) *Megalapozatlan jövőkép* és egyre kevésbé elérhetőnek látszó társadalmi „jólét és jól-lét” felvázolása a lakosság számára. (Helyette életre keltek újabb törésvonalak és különbségek a nyugati világ és Kelet-Közép-Európa között, főként életszínvonal és társadalmi-politikai kultúra tekintetében.).
- (3) Az „*állandó krízishelyzet*” érzetének életben tartására való igyekezet (*Giorgio Agamben*), amelynek állítólagos menedzselésére újabb narratívák születnek, de ennek az az ára, hogy újabb ellenségképek kerülnek megrajzolásra, banalizálódik a politika, a szakmaiság helyét rosszul értelmezett lojalitás-struktúrák foglalják el.

⁴ Fazakas Sándor: *Vétkeztünk... Egyház a történelmi és társadalmi bűnösszefüggések rendszerében* (Ad Marginem; 4), Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2017.

⁵ Sándor Fazakas: Was leistet Aufarbeitung der Vergangenheit? Einsichten und Erfahrungen aus ungarischer Sicht, in: Fazakas, S. – Plasger, G. (Hrsg.): *Geschichte erinnern als Aufgabe der Versöhnung* (Forschungen zur Reformierten Theologie; 5), Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 2015, 14–34, 18.

Hogyan függ össze ez a három? Nem kimondottan magyar jelenségről van itt szó, de az ún. „átmeneti társadalmak” (*transitional societies*) esetén számolni kell annak realitásával, amit egy neves katolikus teológus így foglal össze: „napjainkra az is világossá vált, hogy azokban a társadalmakban burjánzanak fel újabb igazságtalanságok, ott kerül sor újból emberjogi sérelmekre, visszaélésekre, ott fertőzi az együttélést a kirekesztés, a gyűlölködés, az ellenségkép-gyártás és a felesleges félelemkeltés szelleme, ahol a múltból való hallgatást mesterei szintre tökéletesítették.”⁶ Nos, teológusként megkerülhetetlen volt számomra a kérdés: milyen kihívást jelent mindez az egyházakra nézve? Hogyan lehet az egyház múltban megtett útját önkritikusan szemlélni, miként kapcsolódik össze az újakezdés és a bűnbánat fogalma, hogyan lehet a „múlttal való szembenézés” fájdalmas kötelezettsége az emlékezés gyógyító és identitásteremtő forrásává?

E téren minduntalan nyilvánvalóvá kellett tenni – belső egyházi fórumokon és a tudományos párbeszéd terén egyaránt –, hogy mérhetetlenül többről van itt szó, mint egyszerűen „csak ügynökkérdésről”. Az egyház történelmi igazságtalanságokban és társadalmi vétkekben való érintettsége nem egyszerűen egykori tisztségviselő személyek alkalmatlanságának vagy meghasonlásának kérdése. Nyilván az is! – de ezen túlmenően és elsősorban *teológiai orientációs* krízis, és minden kétes egyéni vagy közösségi döntés erre vezethető vissza. Ez pedig további két tanulságra kötelez: egyrészt a bűnök perszónifikációja, vagyis egy-egy „prominens bűnösré” való leredukálása, pellengérré állítása nem jelenthet megoldást, éppúgy nem, mint az általánosítás, mondván, valahol mind bűnösök vagyunk. Ez csupán a hárítás egy-egy eszköze lehet. Másrészt az egyházat érintő bűn nemcsak a múltban, hanem a jelenben is hozzátartozik az egyházi élet valóságához: mert ki az, aki azt állíthatja, hogy a jelenlegi társadalmi-gazdasági és politikai kontextusban csak jó döntések születnek? Vagy, hogy a mai döntéseinknek nincsenek, vagy nem lehetnek áldozatai, kárvallottjai, és hogy tegnapi és mai döntéseink nem lennének ráutalva a józan belátásra, korrekciókra és végső soron Isten megbocsátó kegyelmére?

E kérdések egyrészt feszítő relevanciája, másrészt – szerintem – elégtelen kezelése vezettek a 2000-es évek elején már megkezdett kutatás folytatása és elmélyítése felé, amely a történelmi és társadalmi igazságtalanságok, illetve vétkek kialakulásának, törvényszerűségeinek és működési mechanizmusainak vizsgálatára irányult, és amely az egyház és társadalom, a vallás és politika interakciójának összefüggésében, a 20. századi totalitárius és poszt-totalitárius rendszerek horizontján kívánta vizsgálni a jelenséget. Nyilván, erre az intenzív kutatómunkára rektori mandátumom (2005–2011) kitöltését követően, az Alexander von Humboldt Alapítvány professzori-kutatói ösztöndíjprogramjának keretében kerülhetett sor 2011–2014 között, elsősorban a Münsteri Egyetem Teológiai Fakul-

⁶ Vö. Thomas Hoppe: Aufarbeitung belasteter Vergangenheit – Voraussetzung oder Hindernis für Versöhnung? in: *Una Sancta* 52 (1997), 211–224, 218.

tásán, kiegészülve a tudományos párbeszéd és tapasztalatszerzés lehetőségével további tudományos fórumokon.

Közelebbről, a kutatás középpontjába a „kollektív erkölcsi szubjektum” és „többes jogalanyiség” meghatározása került: vagyis, annak bizonyítása, hogy amint egy csoport vagy társadalmi intézmény, szervezet, úgy egy-egy vallásközösség, illetve egyház is mint „szociális aktor” nemcsak elszenvetője, hanem aktív cselekvő alanya is lehet a történelemnek és a visszafordíthatatlan társadalmi igazságtalanságoknak. Vagyis, más társadalmi szervezetekhez hasonlóan az intézményes egyház (is) szervezeti jelleget ölt, ahol a működésnek rögzített szabályai, a döntéshozatalnak és a döntések végrehajtásának formalizált mechanizmusai vannak. Ez biztosítja a működés tartósságát, amely által a szervezet olyan egyének feletti kollektív társadalmi szereplővé, jogi-szociális testületté válik, amely már saját dinamikával rendelkezik, más szervezetekkel lép kapcsolatba, komplex társadalmi-gazdasági (sőt, politikai) cselekvés-összefüggések alanyává válik. Az ilyen egyházi szervezetek, mint mesterséges képződmények, „életképesnek” minősülnek, s állandó szabályozottságuk, a környezethez való alkalmazkodásuk révén túlélnek embereket, nemzedékeket, s olyan problémák megoldására is képesek, amelyre az egyes ember önmagában, vagy emberek egy-egy szűkebb csoportja nem képes. Kérdés, hogy ez a törvényszerűség – egyház, mint kollektív jogalany, szociális aktor – csak a történelmi-társadalmi vétkekben való érintettség esetén érvényes –, vagy van a törvényszerűségnek pozitív szociális hatása is, pl. a kiengesztelődés és megbékélés társadalmi folyamata terén? Mindez tehát a már említett „múltfeltárás”, valamint a „társadalmi megbékélés” kérdéseivel kívánt újabb szempontot és értelmezési keretet nyújtani interdiszciplináris megközelítésben, nevezetesen a teológia, a politikai filozófia és etika, a szociológia és szociálfilozófia, valamint a jogelmélet vonatkozó eredményeivel párbeszédben. Közben keresni kellett a sajátosan keresztyén, illetve protestáns teológiai akcentusokat, azaz a múlt és jelen társadalmi konfliktusainak feldolgozása számára releváns rendszeres-teológiai és szociáletikai reflexiókat. Néhány ilyen szempont kerüljön itt említésre:

- az egyoldalú, *érdekvezérlés áldozat-szerepek igénybevételétől való tartózkodás*. Az emlékezés kultúrájának alapvető erkölcsi követelménye az áldozat-szerep kisajátításának tilalma kellene, hogy legyen (ami nem jelenti valódi veszteségeink számon tartásának elmulasztását, és az e felett érzett fájdalom, gyász negligálását). Viszont a kizárólagosságra törekvő áldozatnarratívák megmérgezik az emlékezés kultúráját, s végső soron a valódi áldozatok emlékét sérti;
- az *átélt tapasztalatok, érzések és érzelmek komolyan vétele* és a „kibeszélhetőség” fórumainak megteremtése! Ez nem jelenthet mást, mint ez *együtt-érzés ethosának megteremtését*, vagyis azt a feladatot, hogy az egyház, a gyülekezetek – nyilván erre felkészített szakemberek, mediátorok, munka-

társak segítségével – megteremthetik azokat a fórumokat, védett tereket, ahol emberek emlékezhetnek szenvedéstörténetükre, félelmeikre, az elszenvedett sérelmekre vagy az átélt szegyenre. A tét e téren az, hogy az egyéni és közösségi történetek nyitottak maradjanak: nyitottak arra, hogy szubjektív módon átélt érzelmek összevetésre kerülhessenek a tudományos kutatásból nyert objektív ismeretekkel, és hogy a későbbi nemzedékek megtanuljanak érzékenyen bánni e tapasztalatokkal, s a traumákat átélő érintetteknek ne kelljen egy életen át stilizált identitásformákkal kísérleteznie...

- A megbocsátás és megbékélés *ethosza nem ismerhet kényszert, de épülhet bizalomra!* A megbocsátás és a megbékélésre való hajlandóság csak szabad elhatározásból történhet. Sem a megbocsátás, sem a bűnvallás nem történhet külső elvárásra, erkölcsi nyomásra. Nyilván, ha nincsenek ehhez megfelelő fórumok, keretek és kulturális minták, a megnyílás is elmarad. Meggyőződésem, hogy ezzel a feszültséggel még sokáig együtt kell élni: a múlthoz való viszonyulás jogi és politikai követelménye, illetve a megismerés tudományos igénye, valamint a vallomásoknak, a közlésnek, megbánásnak és megbocsájtásnak személyes síkjai nem kényszeríthetők össze valamely „múlt-feldolgozás-program” vagy „megbékélés-ideológia” jegyében.

E szempontok is jelzik ennek az egész kérdéskörnek komplexitását, többretegűségét, sőt ellentmondásosságát – függetlenül attól, hogy a közép-kelet-európai pártállami diktatúrák örökségének feldolgozásáról, társadalmi szervezetek és egyházak történelmi vétkekben való involváltságáról legyen szó, a dél-afrikai vagy ruandai megbékélési folyamatról, majd olyan konfliktushelyzetek rendezéséről, mint amelyek napjainkban alakulnak ki, vagy éppen tartják rettegésben a világot (pl. szomszédos kelet-európai országokban, a Közel-Keleten stb.).

E kérdéseket részletesen kifejtettem 2017-ben megjelent könyvemben, mintegy számot adva a kutatás eredményeiről.⁷ (Jelentős mentoraim, inspirálóim és vitapartnereim voltak e kutatás során Michael Beintker, Hans-Richard Reuter és Karl-Wilhelm Dahm/Münster, Michael Welker/Heidelberg és Ulrich H.J. Körtner/Bécs). Közben e kutatásnak, és ezen belül megnyilvánuló nemzetközi fórumokon való előadói és publikációs tevékenységemnek köszönhetően felkérést kaptam egy a DFG (Deutsche Forschungsgemeinschaft) által akkreditált és támogatott nemzetközi kutatócsoportba, hogy „senior fellow”-ként kísérem a főleg fiatal kutatókat tömörítő „Network” munkáját.⁸ 2013 és 2019 közötti közös munkánk eredménye – amelynek témája „Schuld ErTragen. Die Kirche und ihre Schuld” – a lipcsei Evangelische Verlagsanstalt-nál jelent meg három kötetben.⁹

⁷ Fazakas: Vétkeztünk... i. m. (2017).

⁸ <https://www.sankt-georgen.de/forschung/dfg-forschungsnetzwerk-schuld-ertragen/mitglieder/> (hivatkozás első sora a sor elejére kerüljön)

⁹ https://www.eva-leipzig.de/product_info.php?info=p4733_Satisfactio.html Ezeken belül egy német és egy angol nyelvű közleményem jelzi aktív közreműködésemet.

3. *Folyamatban levő és folytatásra váró feladatok*

E tapasztalatok tovább vezettek egy újabb, de az előbbivel szervesen összefüggő terület irányába, és ma is folyamatban levő kutatás felé: milyen összefüggés feltételezhető és érvényesíthető – történelmileg, de a jelen kontextusban is – a protestáns teológia normatív jellege és a civil társadalom között? A kutatás fő tézise így hangzik: míg napjainkra a „doktrína” megreformálása, újra definiálása szinte valamennyi keresztény egyházban megtörtént, az „élet reformációja” (*reformatio vitae*) terén az egyházak mintha rezonancia- és relevancia hiányával küszködnének a modern társadalmakon belül – így a mi régióinkban is. Pedig sem a protestantizmus fejlődése, sem a katolicizmus nem hagyta érintetlenül a korábbi évszázadok társadalmi, gazdasági, politikai berendezkedését. Mi az oka ennek a hiánynak egy olyan korban, amikor nemcsak az individualizáció jellemzi (továbbra is) korunk társadalmait, hanem a kollektív identitás(ok) megteremtésének, befolyásolásának és kontrolljának igyekezete. A kutatás során elsősorban a protestáns teológia kritikus-korrektív jellegének érvényesíthetőségét keresem a civil társadalomra nézve – illetve azt, hogy hol vannak az átfedések a civil társadalom társadalom- és politikaeszménye, valamint a reformátori teológia és etika társadalomképe között. Milyen interaktív kapcsolat áll fenn a protestáns etika és a társadalmi modernizálódás között? Milyen szempontok szerint kellene újra meghatározni az egyház(ak) és az állam kapcsolatrendszerének kritériumait napjainkban? Hol érhető tetten a kontextualizálódás törvényszerűsége az egyházak önértelmezésében? Milyen hatással lehet egymásra a jogalkotás és az erkölcs? És nem utolsó sorban: miként állítható újból interaktív kapcsolatba egymással a hittapasztalat és a teológiai értelmezés, a hitélet spirituális dimenziója és a keresztyén vallás valóságot értelmező-formáló potenciálja? Ez utóbbi azért is nagy horderejű, mert ennek sikerén áll vagy bukik a hívő életforma és az egyházi-közösségi létforma hitelessége a világban. E kérdéseket részletesen egy frissen megjelent tanulmánykötetben tárgyalom, amely a kolozsvári Bolyai Társaság gondozásában jelent meg.¹⁰ Mindez pedig egy újabb aspektussal egészül

Ld. S. Fazakas: Kriterien für die Schuldhaftigkeit von Kollektiven, in: J. Enxing – K. Peetz (Hrsg.): *Constitutio. Annäherungen an Schuld, Scham und Reu* (Beihefte zur Ökumenischen Rundschau; 114), Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2017, 184–193; Fazakas S.: From collective sin to collective reconciliation: Some aspects of the church's involvement and role in the development of historical and social sin and the process of reconciliation, in: J. Enxing – D. Gautier – D. Wojtczak (eds.): *Satisfactio. Über (Un-)Möglichkeiten von Wiedergutmachung* (Beihefte zur Ökumenischen Rundschau; 122), Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2019, 134–153.

¹⁰ Fazakas S.: *A reformatio vitae jegyében. Tanulmányok a reformátori teológiatörténet, egyháztan és politikai etika tárgykörében*, Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, 2020 (<https://www.bolyait.ro/fazakas-sandor-a-reformatio-vitae-jegyeben/>).

ki: milyen kihívásokat jelent a fenti kérdéskör számára a digitalizáció felgyorsult folyamata, pl. az erkölcsi ítéletalkotás, a nyilvánosság tereinek továbbszegmentálódása stb. terén.¹¹ Eme kutatásomat ismét a Németországban, a heidelbergi (2017) és a münsteri egyetemeken (2019) eltöltött hónapok, szakmai diszkurzusok, előadásaimra adott reflexiók lendítették előre.

Ugyanakkor e kutatásokat és elemzéseket természetesen és folyamatosan kísérték intenzív teológiatörténeti stúdiumok, a reformátori teológia és etika klasszikus témáival és teológus-egyéniségeivel, valamint ezek magyar nyelvterületen megnyilvánuló hatástörténetével foglalkozó munkáim, amelyek főleg a Kálvin- és a Barth-kutatás terén eredményeztek nemzetközi szinten is számon tartott és idézett közleményeket.

Lelkészi tapasztalatok és tudományos kérdésfelvetések, társadalmi-kontextuális meghatározottság és elvi-teológiai reflexiók összefüggései tárultak fel előttem az utóbbi több mint 25 év gyakorlati egyházi és felsőoktatási, közegyházi és tudományszervezői munkám során. Fontos volt számomra ez az összefüggés és egyensúly, hiszen produktív módon termékenyítették meg nemcsak előadói és publikációs tevékenységemet, vagy éppen igehirdetői és gyülekezetépítő szolgálataimat, de az egyetemi oktatást, a tudományos konferenciák szervezését (pl. az MTA DAB Vallástudományi Munkabizottságának és a MRE Doktorok Kollégiuma Rendszeres Teológiai Szekciójának elnökeként, vagy éppen a Gesellschaft für Evangelische Theologie elnökségében), doktori témavezetői és a DRHE doktori iskola-vezetői munkámat (2015-től kezdődően), vagy éppen a tudományközi szakmai fórumok szervezésében betöltött szerepemet. Ezek közül – most nem nevesítve tagságomat minden nemzetközi szakmai grémiumban, tudományos bíráló bizottságban, ökumenikus szervezetben – külön említést érdemel részvételem az *Európai Protestáns Egyházak Közössége* (GEKE/CPCE) *Etikai Szakbizottsága* munkájában (2005-től), valamint a legrangosabb német nyelvű, nemzetközileg is indexált szakfolyóirat, a *Zeitschrift für Evangelische Ethik* szerkesztői és kiadói bizottságában (2011-től). Ezek által közvetlen közelről lehettem és lehetek a jelenben is tanúja és aktív részese annak, milyen munkafolyamat, konszenzuseresés és intenzív tudományos háttérkutatás során lehet előkészíteni pl. olyan teológiai és etikai állásfoglalásokat, amelyek nemzetközi szinten jelentenek orientációs lehetőséget a tageszázak számára, vagy generálnak – jó értelemben vett – szakmai vitát pl. a politikatudomány, a jog, a bioetika és a teológia között. De rávilágítanak arra is, mit jelent érdemi diskurzust folytatni további szakmai körökkel, s közben látni: a teológiának van mondanivalója az élet és együttélés nagy kérdéseiről – és várják ezt a mondanivalót, nemcsak az

¹¹ Ld. ehhez az általam kezdeményezett és a Kárpát-medence kiváló protestáns teológusai részvételével elkészített, a reformáció 500 éves jubileumi évére kiadott protestáns etikai kézikönyvet. Fazakas S. (szerk.): *A protestáns etika kézikönyve*, Budapest: Luther és Kálvin Kiadó, 2017.

egyházak részéről. E tapasztalatok az itthoni és nemzetközi tudományos szervezői munkában voltak nagy segítségemre.

Külön öröm, hogy a számomra oly fontos témakörben, az egyház és társadalom második világháború utáni komplex kapcsolatának kérdéseiben több doktorjelölt szerzett már fokozatot témavezetésem mellett, vagy készül a fokozatszerzési eljárásra. De említhetném a korszerű és releváns témákra figyelő lelkészto-vábbképzés rendszerének kidolgozását, a kurzusok tartását, vagy a már szakmai tapasztalatokkal bíró, de újabb egyetemi képzésre beiratkozott hallgatókkal való foglalkozást (pl. a DRHE vagy a Babeş-Bolyai Tudományegyetem alkalmazott teológiai mesterszakjain).

Tény, hogy a nyugat-európai egyetemeken eltöltött időszak, az itthoni és külföldi tudományközi kapcsolatok, és más diszciplínák képviselőivel való együttgondolkodás, valamint a nemzetközi szakmai-tudományos és ökumenikus tapasztalatok a teológiai tudományművelésnek új dimenzióit nyitották meg számomra: annak tudatosítását, hogy a teológiának felelőssége van az egyház határian túl is. A teológiának van mondanivalója nemcsak a saját egyházi valóság, hanem a közélet számára is; e téren nem mindig könnyű az egymás megértése, mégis inspiráló folyamatban lehet részünk az igazságkeresés közös útján, a társadalmi együttélés terén.

4. Személyes végszó

Nyilvánvalóan, egy ilyen teológiai önarckép-kísérlet még nem a végső számadás alkalma (reménység szerint). Olyan útról mesélek, amely még koránt sem lezárt, hanem nyitott... Nyitott, elsősorban további kutatásra váró témák, kérdésfelvetések, izgalmas tudományközi kapcsolatok, szenvedélyes viták és közös felismerések iránt. Mindeközben viszont nem tehetem meg, hogy ne emlékezzem meg hálával azokról, akik ezen az úton végig kísérték, inspiráltak és bátorítottak: családtagok, kollégák, egyetemi hallgatók és doktoranduszok, vitapartnerek és segítő munkatársak.

Végül, milyen érzés az embernek önmagáról írni? Augustinus mondása jut eszembe: „nagy talány lettem önmagamnak” (*quaestio mihi factus sum*).¹² Az élet még az arra szüntelenül reflektáló ember számára is talány marad, így nem tehetek mást, mint hálával tovább menni utamon.

(Honlapom: <https://www.drhe.hu/hu/users/dr-fazakas-sandor>)

¹² Confessiones IV,4,9. Magyarul: *Szent Ágoston vallomásai* (ford. Vass József), Budapest, 1995, 90.